

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 2.2. История и археология, научна специалност „Средновековна обща история“ на тема

**„Венеция, Византия и Османската империя през XV в. –
конфликти, дипломация, търговия и културни взаимодействия“**

на Ясен Виктор Ванев, редовен докторант
при Катедра „История“ към Правно-историческия факултет
на Югозападния университет „Неофит Рилски“

Изготвила рецензията: доц. д-р Пенка Данова

Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките

В дисертационния труд се разглеждат политическите и стопанските взаимоотношения на Венецианската република, Византийската империя и Османската държава, както и културни контакти и взаимодействия на венецианската култура с византийската ѝ посестрима в последния век от Европейското средновековие. Темата е преобширна, което дава свобода на докторанта за конкретизирането ѝ в уводната част.

Структурата е класическа – Въведение (4–25), три глави (26–170), заключение (171–178). Включени са седем приложения (179–191) и илюстрации, тясно свързани с представената разработка (192–199), 36 заглавия на отпечатани в оригинал или в превод извори и 126 – на изследвания, свързани с разглежданата проблематика, вкл. електронни източници (200–211).

Целта и задачите на дисертацията са поставени в началото на уводната част (тук – Въведение) – да се осветлят отношенията на Венеция с Византия и Османската империя през цялото протежение на XV век като се анализират политиката, търговията, военните конфликти и културните взаимоотношения (с. 4). Това се прави с оглед изтъкване на приемствеността преди всичко в областта на политическите отношения и търговията между Венецианската република от една страна с Византия и Османската държава от друга. В основата на този зададен анализ лягат двустранните договори между споменатите политически структури. Още тук искам да подчертая, че споделям виждането на Ясен Ванев за приемствеността и неделимостта на Петнадесетото столетие на „до“ и „след“

падането на Константинопол в ръцете на османците, изтъкнато тук, в заключението и в приносите на труда му. Завладяването на Константинопол, при целия драматизъм и трагизъм на събитието, като цяло не променя политиките на западноевропейските държави спрямо държавата, владееща проливите в югоизточния край на континента; не променя радикално нито търговията и търговските маршрути, нито културните политики по отношение на православни или мюсюлмани, третирани от католическия Запад като схизматици или неверници. Това е едно обобщено виждане, което несъмнено се нуждае от конкретизиране. Последното обаче внася необходимите детайли в един исторически труд, без да променя същността, а именно – станалото на 29 май 1453 г. не може да се разглежда като край на Средновековието.

Пак тук докторантът се е спрял на задължителните за един дисертационен труд проблеми като методология, пояснения и обяснения на термините в заглавието (защо само в заглавието?), структура, извори и историография. След цялостен прочит на дисертацията основните ми забележки към тези параграфи на увода/въведение и последващото изложение се отнасят до опита на Ванев да използва тъждествено термини като „Венеция“ и „Италия“, „италианци“; „Константинопол“ от една страна и „Византия“, и/или „Османска империя“ от друга (с. 7). В рамките на историята на старите италиански държави е допустимо синонимичното използване на „Венеция“ и Венецианска република или апелатива Серенисима, но не и „Италия“. Както е добре известно, а и видно от дисертационния труд, венецианската държава включва не само града на лагуната/ града на евангелист св. Марко, но и територии на европейския континент, разположени северно и източно от метрополията, териториални „форпостове“ по далматинското, албанското, пелопонеското, малоазийското крайбрежие, Йонийските и последващите ги острови, Крит, Евбея/Негропонт, Кипър и др., формиращи по думите на Ф. Бродел „неподвижния флот“ на Венеция. Впрочем това е видно от карти 4 и 5 в приложените илюстрации (195–196). Ако „венецианци“ и „италианци“ се използват тъждествено, под чия власт са Тана и Кафа през разглеждания период? Сблъсъкът на интереси между Венецианската и Генуезката република е обстойно представен във втория параграф на първа глава („Венеция и Генуа в контекста на отношенията им с Константинопол, XIII–XIV век“), както и в параграфа, посветен на венецианската търговия от втора глава (118–139),

несвойствено наричана тук „италианска търговия“. За италианска търговия, политика, двустранни турско-италиански отношения и пр. е редно да се пише от 1856 г. нататък. Тази година, белязана от Парижкия договор, сложил край на Кримската война, е приета от съвременна Турция и Италия за начало на италиано-турските отношения, макар и в нея държавните формирования да носят други официални наименования (Османска империя и Сардинско кралство).

Ако има нещо италианско във Венеция през разглеждания период, то това е италианският език, с който си служат венецианците в различните служби на Серенисимата. По онова време италианският език на венецианската канцелария все още не е нормиран и често е определян като език „народен“/*volgare*, за да се отличава от латинския. Този писмен език днес е известен и като „венециански канцеларски“, тъй като е силно повлиян от венецианския диалект, без да е тъждествен с него. Именно на този италиански или венециански канцеларски са съставени част от договорите, включени в някои от приложенията на дисертацията. На него са съставяни и четени заключителните доклади на венецианските дипломати, „Дневниците“ на Марин Санудо, „Аналите“ на Доменико Малипиер и др.

Може би в уводната част трябваше да се включат обяснения относно термина „империя“ и употребата му в късносредновековните извори. Що се отнася до Византия, по онова време тя е наричана от западните автори „Империя на гърците“ или Гръцка или Константинополска империя, а владетелят ѝ – император на гърците (*imperator di Griesi*, както е в договора между Сюлейман, Византия и другите християнски сили от 1403 г., с. 190). Тази празнина в дисертацията донякъде е запълнена от сведения, свързани с темата за гръцката идентичност (С. Врионис), тук с. 165–167. Според западноевропейската историографска традиция Османската държава се превръща в империя, а нейният владетел в император със завладяването на Константинопол. Тази представа се налага непосредствено след завладяването на Града на Босфора. Според съвременни турски колеги (Халил Иналджък и др.) това очевидно става по-рано. Именно последното становище е застъпвано от Я. Ванев. Това са важни термини, на които следваше да се обърне внимание, предвид назоваването на Йоан VIII „крал на гърците“, а Византийската империя – „гръцко кралство“ в превода на Лаоник Халкокондил (с. 157). Пак тук може би

беше редно да се пояснят и други термини, често използвани в дисертацията – Куатроченто като синоним на Петнадесетото столетие в рамките на история на изкуството, „нация“, венециански патриций и гражданин на Венеция и др., докато някои служби във венецианската армия и държава (напр. капитан на Залива, различните проведитори и др.), както и други реалии като видове платове и пр. – в бележка под линия на съответното място.

Въпросът с терминологията е съществен за труда на Я. Ванев. Като пример ще посоча частичния превод на ахд-намето между Мехмед II и Венеция от 1446 г. (тук с. 187, ср. със с. 185). В титулатурата на Мехмед: „Аз, великият синьор и емир, султан...“. Мехмед е велик емир и султан според италианския текст, но не може да е „синьор“. Това трябва да се преведе като господар или господин на български. Сред светите неща, в които той се заклева е и *la spada che io me zengo*, т.е. „меч, с който аз се препасвам“. Става дума за меч на Осман, днес съхранявания в Топ-Капъ сарай предмет, част от церемониала по интронацията на османския владетел. Неисторично и недопустимо е този термин да се превежда с „шпага“, каквото значение е посочено в италианско-българските речници, редом със сабя и меч.

Посочените във Въведението извори (13–16), особено в частта за договорите на Венеция с Византия и с османците, са гаранция за успешна защита на дисертационния труд. На тях е отделено сериозно място във втората, основна глава на изложението, както и в приложенията, съдържащи частични преводи от гръцки и от италиански език. Разбира се, секундарната литература, тук разпределена по национални школи, е толкова обилна, че дори в основни линии е немислимо да бъде представена в рамките на историографския преглед. В нея преобладават заглавия на английски и български език, на гръцки, турски, български, английски и други автори. Твърде малко са използваните италиански автори. Това наблюдение е с особена сила по отношение на венецианската култура и взаимодействията и взаимовлиянията с гръцката култура, предмет на третата глава на дисертационния труд. В края на 70-те и началото на 80-те години на миналия век бе отпечатана в пет части „История на венецианската култура“. Втората част на този колективен труд е в три тома и засяга периода, разглеждан от Я. Ванев (целия XV век и проблемите до средата на следващото

столетие)¹. Той е достъпен в интернет ресурсите и може да ориентира докторанта по въпросите, свързани с културата на Венеция (едно прекомерно широко понятие, за да бъде сведено само до онези теми, присъстващи в началото на третата глава) и влиянията и взаимовлиянията с византийската култура. Относно културата – тук и в началото на третата глава трябваше да се поясни кои елементи от нея ще се разглеждат в дисертационния труд. Изцяло липсва културната политика на Венеция спрямо Византия, въпросът с формирането на държавната идеология на Серенисимата и др.

Несъмнено съвременен учен от значима величина в рамките на Европейския Югоизток е румънският колега Шербан Марин, изследвал и изследващ венециански хроники от разглеждания и последващия период (с. 18). Неговите научни интереси, изследвания и интерпретации в известна степен подвеждат докторанта в твърде обобщаващата му оценка за венецианската късносредновековна историография и нейната „статичност“ (с. 168). Все пак – съм дължна да обърна внимание на Ванев, че тази оценка на Ш. Марин се отнася до венецианските хроники, а не до официалната държавна историография на Венеция. В първа бележка към труда *The Venetian Historical Writing and Its Immobilisms* Марин изключва от предмета на изследване автори като Флавио Биондо, Маркантонио Кочо (Сабелико) с абсурдния аргумент, че те не били венецианци, тъй като не били родени собствено на територията на Венеция. Изключва и държавния секретар на Крит/ Кандия Лоренцо де Моначис, както и други историци от първостепенна величина за венецианската историография от петнадесетото столетие, за да се спре на по-малозначими автори и техните непубликувани ръкописни хроники, с които се занимава. Така че нямаме правото да пренесем оценката за „статичността“ върху венецианската историография от XV век, разглеждана в нейната цялост. Впрочем споменатият Лоренцо де Моначис е автор на една венецианска хроника, за която преди повече от половин столетие Агостино Пертузи убедително показва, че държавният секретар на херцогство Кандия е ползвал византийски източници (Георги Пахимер, Георги Акрополит и Никита Хониат), за да развенчае някои

¹ Arnaldi, G. *Storia della cultura veneta, parte II: Dal primo Quattrocento al concilio di Trento*, voll. 1-3. Vicenza: M. Neri-Pozzi editore, 1979–1980.

неточности в хрониката на Андреа Дандоло². С този пример искам да обърна внимание върху два момента. Първо, не всичко публикувано преди няколко години (Марин 2018) е по-добро от публикациите на класиците (Пертузи 1966). Второ, Лоренцо де Моначис е един от венецианците, оспорващи мнението на Франческо Барбаро за необходимостта от изучаване на гръцки език (1416 г.). При неговия внук Ермолао Барбаро това мнение ще се превърне в държавна пропаганда, което деликатно е загатнато в дисертацията (с. 145). По същество спорът на двамата венецианци отразява сблъсъка на представите за Гърция, гърците, тяхната висока култура, образование и език, разбирани като единство и еталон за културно подражание, като класика в един дълъг исторически период (не само Античност, но и Средновековие, предвид носителите на висока византийска култура в Италия). Изразител на тази представа в случая е Франческо Барбаро. Противоположно гледище по въпроса за изучаването и ценността на гръцкия език застъпва Лоренцо де Моначис, за когото владението на гръцки, усвоен от него в ежедневието на канцеларската работа в Крит, не представлява каквато и да било ценност и е част от културата на съвременната му провинциална бюрокрация. Разбира се, тук се намесва въпросът за какъв гръцки език иде реч. Този въпрос ако не идентичен, то поне е много близък с по-рано възникналия на Запад въпрос, свързан с класическия и средновековния латински език. Във всеки случай венецианецът родом Лоренцо де Моначис като добросъвестен историк не пренебрегва гръцките извори за Четвъртия кръстоносен поход и Латинската империя, дори напротив. Критичното му перо изтъква преимуществата на гръцката/ византийската историография пред тези на латинезичната хроника на Андреа Дандоло. А това също е важен, макар и неафиширан или неосъзнат момент от развитието на представите за Гърция във века на Хуманизма.

В **заключение** ще изтъкна, че критичният ми прочит на дисертационния труд на Ясен Ванев на тема „Венеция, Византия и Османската империя през XV в. – конфликти, дипломатия, търговия и културни взаимодействия“ не препятства като цяло положителната ми оценка за работата на докторанта, за автореферата и публикациите, свързани с темата, както и приемането на някои

² Pertusi, A. Le fonti greche del « De gestis, moribus et nobilitate civitatis Venetiarum » di Lorenzo de Monacis, Cancelliere di Creta (1388–1428), *Italia medievale e umanistica* 8 (1966), 161–211.

от отбелязаните приноси, чиито идеи споделям. Затова гласувам с ДА за присъждането на образователната и научна степен „доктор“ на неговия автор.

София, 19 май 2021 г.

Подпис:

(доц. д-р Пенка Данова)